

ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕКСТОВЕ В СБОРНИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО – ОТГОВОР НА НОВОТО МИСЛЕНЕ И ЗАДАЧИТЕ НА ВРЕМЕТО

Д-р Живка Радева

Справочният апарат на възрожденския сборник е изненадващо богат и играе важна роля за рецепцията на изданието. Ще разделя неговите съставни части на такива, които имат отношение към съдържанието на книжното тяло и други, които улесняват живота, подпомагат просветните, професионалните и житейските изяви на модерния човек от XIX век и са в пряка връзка с желанието му да знае повече, за да живее по-добре.

Според моите наблюдения водещ елемент във второстепенните типографски обеми с информационно и справочно съдържание заемат *бележките* – биографични, езиковедски, лексикални, смислови, по съдържанието. Причина за това е самата структура на книжното тяло. В своята същност сборниците представят различни текстове. Дори и да са свързани тематично, те се разделят според авторството си и по времето на създаването си. Това предполага разностилие, съпроводено с използване на думи от различни лексикални нива – разговорни, книжовни, остарели, чужди, както и навлизане в слабо известни информационни и познавателни ниши. По тази причина се налагат допълнителни разяснения под формата на маргинални бележки, които започват да се срещат в изданията още от 30-те години на XIX век.

Важно е да се отбележи, че като издателска практика необходимост от обяснения задават религиозните и хронологичните сборници, свързани с християнския календар. В тях по преценка на автора, съставителя, преводача важните думи се изясняват под линия, но и в рамките на наборното поле, дори в самото начало на отделните глави. С такова значение е още първото изречение на

раздела „Познание на неисходимата Пасхалия” от „Месецослов” за 1853 г. на Велко Радов Королев: „Слово Пасха произходи от еврейски п а с а х ъ (преминал), за това значи на Славяно-Български език п р е х о ж д е н и е, п р е ш е с т в и е или и з б а в л е н и е.”¹ Характерно за този начин на представяне на непознатото е, че текстът остава монолитен, не се променя графично и не изисква допълнително внимание от страна на издатели и печатари.

В сборната книжна структура от времето на Възраждането все пак най-често се използват кратките бележки, изведени под линия, като по този начин акцентът пада върху конкретна част от текста. В тези случаи те са шрифтово открити чрез по-малък кегел и носят последователна странична номерация, означена с повдигнат цифров, по-рядко с буквен индекс. Едно от първите издания, в които ги срещаме е „Христоития или благонравие” (1837 г.), където са свързани с вътрешнотекстовите цитати. В „Забавник” (1844 г.) Константин Огнянович ги означава със*: „Всякий да знае как неделите и големите празници назначавам с крестец, а малките сос звездица.” По същия начин Д. Блъсков определя изворовите данни в сборника с текстове за прочит „Милкова ревност” (1873 г.). Под линия той отправя и методически съвети относно преподаването в училище: „Тях и тем подобни легки басни можеш да задава учителят за наука по два, по три пътя в неделата за разнообразие...” В сборника с лекции „Понятие за хигиената” (1875 г.) Д. Начев внася чрез бележки под линия допълнителни обяснения по съдържанието. В „Кратка митология” (1873 г.) под линия се правят уточнения по

* Предложеният текст е част от книговедско изследване върху сборните издания през Възраждането.

съставителската работа: „За тоя поглед върху Словенското баснословие благодаря на г-на Й. Груев, който благоволи да ми го заеме. А. Г. Н.”) Има случаи, в които така ситуираните обяснителни бележки са повече с културно-исторически характер и целят да се предаде достоверност на изложението. В текста „България” от „Кратка читанка” (1861 г.)² авторът-съставител Павел Калянджи обосновава под формата на бележка своето виждане за единството на българските земи: „На доказателство ны можем да направим следно питане, както на българина и македонца, така и на тракийца, какъв си? Секий от тях ще отговори: „Аз съм българин!“ Понякога обяснението под линия е по-скоро етимологическо и е част от по-общо тълкуване. В „Няколко речи о Асеню Първому...” (1860 г.) Раковски разяснява думата *цинцари* в пряка връзка с Димитър Киряков (Гиков) и Драган Цанков, и за да ги уязви: „Тях са ги преселили римляните в Македония, кога са е направил каменний път от Рим до Костадинов град (Византион), да поправят тойзи път и тии са били населени се покрай тойзи път, и кьту царски работници имали са някакви си преимущества назоваеще себе: сынове керсарски, т.е. царски челоуеци. А Българи ги звали: сыни цари или цари сыни; после тая реч сыны цари направили са на Цын-цари.” След това тълкуване следва ироничната бележка: „Види се господин Гиков да е узнал родопоколение си, че са тегли от Латинов, та за това са е прилепил и продал Исуйтов в заслуга латинскому роду.”³

Бележки под линия се срещат и в сборници с научно съдържание. Ще посоча автори като Гаврил Кръстевич („Писма за някои си мъчноти на българското правописание”, 1859 г.), Георги Раковски („Показалец или ръководство...”, 1859 г.) Въвеждането им се увеличава при представяне на документи. В „Габровското училище и неговите първи попечители” (1866 г.) писма, правилници, списъци, наредби са разположени на 29 от всички 72 страници на първата част, а обясненията понякога съдържат повече информация, отколкото основния текст. Разсъжденията само свързват оригиналните материали, без да ги подчиняват на субективно тълкуване чрез избор на удобни за тезата откъси, а Славейков е първият, който прилага този модел в българската книжнина.

Възрожденският сборник предлага и друга позиция за бележките по текста, преобладаващо

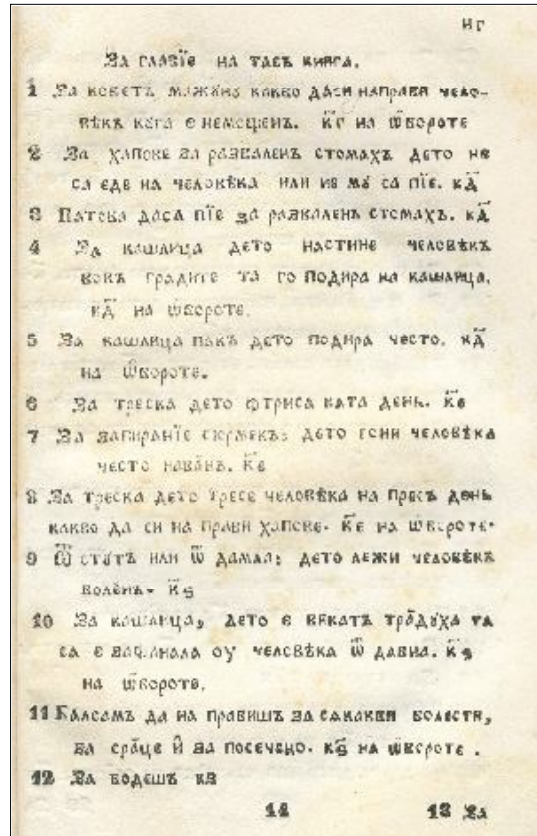
лексикални, и това е обособен раздел за определяне, тълкуване и коментар на думи в края на сборника. От съвременна гледна точка тази практика е особено ценна. Най-значими са думите, които са изведени като речник, тъй като този тип маргиналии дават представа коя е активната лексика за съответния период и как става замената на турските думи с български в езика ни. През 1852 г. Петко Славейков издава „Езопови басни” и в края въвежда раздел „Мъчни думи”. Намирам заглавието за доста сполучливо, тъй като невежите са били по-малко притеснени, а любознателните – повече мотивирани. Част от думите преводачът вкарва в употреба съзнателно, за да ги направи популярни именно чрез басненика. Такива са „благолепие – добра хубост, гиздавщина; злокознено – за зла омисль; изобилие – бол; избличават – изкарват на беат; коварний – уюнжия, друго мисли, друго дума – шийретин.” Славейков обяснява тези думи с турски, което показва, че именно те са в обръщение. Дори битовата лексика като „гумно”, „зид” е обяснена с турските си съответствия – „харман”, „дувар”. За тогавашния българин се оказват непознати думи като „наблюдава”, „извинение”, „излишно”, „корист”, „нарочно”, „подражавам”, „способ”, „средство”, „съмнява”. В някои случаи е предпочетен не битовият смисъл на словото, а митологичният и така то е допълнително остойностено. За „триножник”, дума, която по това време е характерна част от българската късна уредба, е отбелязано – „стол на три крака на когото стъпвали врачките”. Като се има предвид цялата книжовна и родолюбива дейност на Славейков, става ясно, че въвеждането на лексикални бележки в края на книгата не е случайно. Като съставител и преводач той съзнава, че с разнообразното си съдържание сборниците позволяват да се въвежда нова българска лексика, че тяхната популярност и масовата им употреба ще предпоставят по-активно използване на думите. Кратките форми – басня, анекдот, притча, се оказват много благодатни за тази цел.

Обособени извън основния текст като бележки са и забелязаните недостатъци и пропуски, допуснати предимно при отпечатването. Тази част от справочния апарат на сборника срещаме със заглавие „погрешности”, „погрешки”. Тя дава израз на стремежа към прецизност от страна на печатницата и съставителите, свидетелства за извършена редакторска и коректорска работа

„Путепоказател, който казува в България пътищата и по пътищата местата сос часове“.

Ще отбележа старанието да се предостави повече и по-точна информация. Големите разстояния (Русчук-Цариград например) са отразени поэтапно и последователно по населени места, посочва се времето, за което могат да се изминат, без да се уточнява начинът на придвижване, но с допълнителни сведения за попътните реки, върхове, гори с техните имена. Притурката е съществена за книжното тяло, което съдържа образци на търговски писма и има отношение към рационализма на възрожденца. Писмовникът включва още един интересен маргинален текст. „Таблица на торговския инвентарион“ е със справочни функции и вероятно е била важна за времето на своето създаване. Това, че е точно датирана („у вещопродавницата на 1 марта 1834...“), я прави значима и днес, тъй като има отношение към битовото и професионалното устройство на живота през Възраждането.

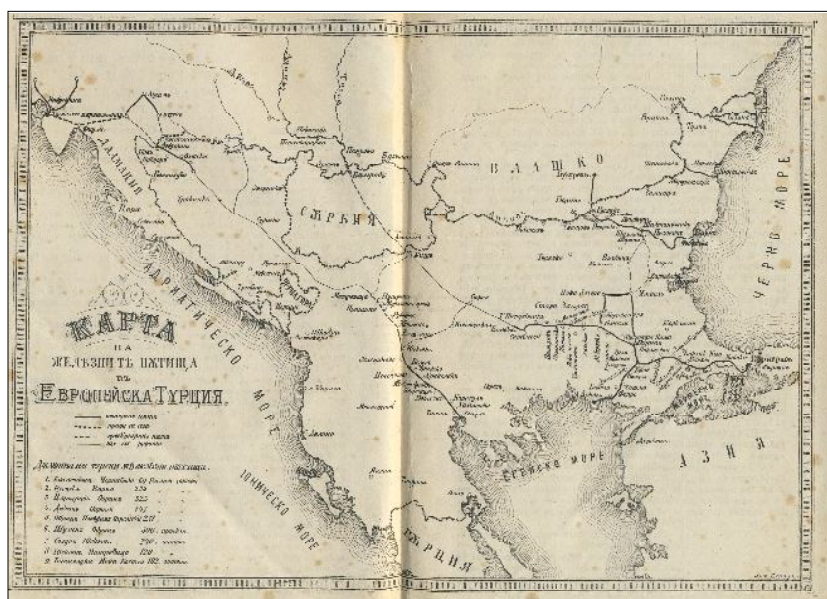
Важна част от справочния апарат на възрожденския сборник е *съдържанието*, именувано като „Де що ся намира“, „Оглавление“. Най-често то е разположено на нечетна страница и е включено в общата пагинация. Отличава се с графичните си и шрифтови акценти, така че основните и съподчинени титубли да изпъкнат подобаващо. Обемът и йерархията му са зависими от цялостната конструкция на книжното тяло, вариантите на позиционирането му са няколко. Очевиден е стремежът на съставителите да намерят най-подходящото място, така че да се даде възможност за удобно ползване и управление на сборното книжно тяло. „Краткое толкование на божественият храм...“ (1837 г.) заема едва 46 страници и Райно Попович го поставя в рамка на задната корица, по-скоро с рекламни, отколкото със справочни цели. Друг преводен сборник „Христоития или благодравие“ (1837 г.), издаден по същото време и свързан отново с неговата личност, е с доста по-голям обем, затова съдържанието е поставено в края на книгата, формулирано като „Оглавление“, подробно и точно. Интересно съдържание срещаме в „Канон молебний“ (1845 г.). В печатницата на Петър Сапунов в Букурещ е взето решение именуваните молитви и лекарствени рецепти да са с последователна номерация, реализирана чрез арабски цифри, поставени вляво. В дясната част на наборното поле стои друга, буквена номерация.

„Канон молебний къ преподобному и бгносному отцу нашему Иоанну Рылскому чудотворцу...“
(Букурещ, 1845 г.)

Така съдържанието придобива особена прегледност и улеснява достъпа до всички 92 отделни текста, които включва. В „Сборник от разни съчинения. Исчерпены из францюзката литература и преведены на няколко български съчинения за пример на младите, что ся занимават с писменост“ (1860 г.) то е именувано като „Таблица“, без да включва разположението на текста по страници, чрез което се постигат само информационни, а не справочни цели. Затова пък в „Летоструй“ от 1876 г. то е двустепенно. В началото стои съдържанието на годишния календар, означено с римски цифри, а в края – на цялото сборно съдържание.

Трябва да се отбележи, че сборниците „Летоструй“ са с особено богат справочен инструментариум. И това вероятно има връзка с внушителния им тираж, доброто разпространение и голямото търсене. Включването на информационни текстове в тях е белег за нуждите и очакванията на възрожденското общество. Най-атраktivни са картите със социално значима икономическа информация. Те са илюстрация на модерното

„Летоструй. Български народен календар за високосна година 1876”
(Пловдив, Русчук, Велес, 1876 г.)

мислене на възрожденците, обслужват многобройните им търговски ангажименти и желанието им да бъдат добре осведомени. Отпечатани са на допълнително вложен картен лист, стабилно прикрепен към основното книжно тяло. Очевидно е вниманието, което им е отделено при типографското изработване на всеки отделен екземпляр. Близко 140 години след появата им те са все така здрави и свидетелстват за добрите практики в българското и европейското книгопечатане. Бих казала, че са истинско предизвикателство дори към съвременната култура на книжна направа, на четене и книгоползване.

Ще подчертая, че картографската визуализация е с открояващи се ясни силуети, които изграждат доста конкретна представа за обектите. В „Летоструй” от 1873 г. откриваме „План на всичките здания от всемирното изложение у Виена”. Предназначението му е познавателно и с рекламни цели, особено важна за времето е бързата реакция на издателя и актуалността на предоставената информация, тъй като изложението е организирано в годината на издаване на сборника. Прави впечатление сложното двупосочно (по дължина и по ширина) шестстепенно съгване, така че планът да се побере във формата на книгата. Той представлява подробна рисунка на всичко важно в границите на изложението, като е запазено пълното подобие с действителните очертания на търговските павилиони, улиците,

парковете, река Дунав с насипите и дори спирките на трамваите. Графичните изображения са без специални топографски символи, обозначени са единствено с цифри във възходяща последователност. Пояснителните надписи са поставени встрани върху добре очертано бяло поле, а легендата с имената на означените обекти е подробна и точна. Христо Данов е последователен в желанието си да информира българите за случващото се в Европа. Планът само подготвя и предхожда същинските текстове за Световното изложение във Виена, които той ще публикува в следващото издание на „Летоструй” от 1874 г. Ще отлича и „Карта на железните пътища в Европейска Турция”, която присъства в няколко последователни годишници и представя вече построените турски жп линии, както и тези, които са още в проект. Картографското изображение е съпроводено от линейни условни знаци и множество пояснителни надписи – наименования на държавите, населените места, реките, планините, както и дължината на железния път, измерена в километри.

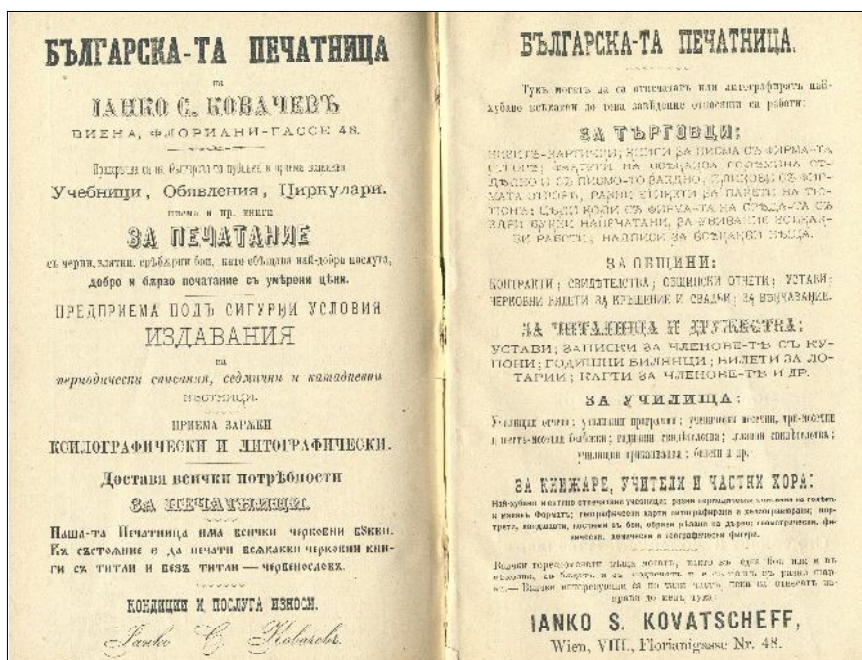
И двете карти нямат означен мащаб и са препечатка от други издания, каквато е традицията в сборниците „Летоструй”. Прилагането им е резултат от усилията за догонване, за ускорено развитие на народа ни. Бих казала, че те са демонстрация на устрема на българите към всичко модерно и перспективно, и имат отношение към

формирането на чувство за европейска принадлежност. „Карта на железните пътища в Европейска Турция“ е съпроводена от любопитен текст, който принадлежи към маргиналиите с информационно значение. Той е със заглавие „Пътническа правда по железния път“ и така да се каже обгръща картата, като заема наборните полета преди и след нея. Оформен е като двуколонен текст с 24 въпроса („Питание“) и отговори, и претърпява няколко редакции, което говори за специално внимание и възискателност от страна на издателя. Очевидно е, че текстът навлиза в непозната за българите информационна и поведенческа ниша. Чрез него се добива познание как и кога се купуват билети, как се процедурира с търговските и пътническите товари, как става плащането, какви са нормите на поведение във влака, свързани с пушене, пиене, лична хигиена. Прави впечатление, че част от обясненията имат повелително и дори заповедно звучене. На въпроса позволено ли е да се „задържат“ места се отговаря доста категорично: „Не! И три пъти никога! Само твоето място, дето си са сложил, не смее никой да ти земе.“ Някъде като че се долавя шеговитост, като че обяснението е съпроводено с леко намигване към четящите: „Бъди благороден с дамите, и галант; не може да са знае какво добро може да излезе от това.“ На други места коментарът чудесно илюстрира многолетната традиция да се заобикалят устано-

вените правила, разпоредби и дори закони. На въпроса позволено ли е да се сменя билет „за в по-долня класа“ отговорът е: „Никога! Но ако подхвърлиш на касиера някой и друг грош, той ще ти позволи да са преместиш...“

Не толкова атрактивни, но важни за обществото информационни и справочни текстове са позиционирани в края на сборниците „Летоструй“ под рубриката „Статистически календар“. Тя съдържа сведения за пощенските тарифи, за „най-употребяваните монети“, за панаирите в „България, Тракия и Македония“, основните мерни единици в обръщение, различни регионални и селищни демографски данни. В „Летоструй“ се откриват и маргинални текстове с рекламни функции. В рамките на две страници в края на сборника за 1876 г. са представени всички шрифтови гарнитурни, с които разполага печатницата на Данов и Янко Ковачев във Виена, а чрез изброеното добиваме представа за богатия набор от печатни услуги и продукти, които се търсят и ползват през Възраждането. Става ясно, че клиентите са сред българските общини, читалища и дружества, училища, книжари, учители и „частни хора“, които отпечатват книги, периодични издания и широка гама от изделия за служебно ползване.

С рекламно, информационно и справочно значение са и т. нар. „расписи“. Тяхната поява е логична, тъй като книгите са „първият продукт, привлякъл вниманието на рекламодателите“ по

„Летоструй. Български народен календар за високосна година 1876“ (Пловдив, Русчук, Велес, 1876 г.)

причина, че отговарят на очакванията на обществото като съдържание и са достъпни като цена⁴. Включването им в „Летоструй“ започва още от първата годишнина (1869 г.) и се превръща в практика предвид големия обем издателска продукция на „Хр. Г. Данов и съдружие“ и популярността на алманасите сред българите. В своята цялост библиографският текст представлява издателски и търговски каталог и е проучен детайлно от историците на българската библиография⁵. Тук ще обърна внимание на обособяването му спрямо сборното книжно тяло и специфичното му оформление, с което попада сред маргиналиите с информационно значение. Визуалният акцент е гравюра с богата декоративност и ясна символика, увенчана от надпис, внушаващ доверие и респект: „Водят на видело!“ Следва обстоятел-

ствено заглавие и библиографското представяне на печатната продукция. „Расписът“ документираща и методите на книгоразпространение през Възраждането.

Прегледът-анализ на текстовете с информационно значение във възрожденските сборници показва, че те са обособени от общото съдържание по своето място, кегел, шрифтова и графична тоналност, и предоставят солиден обем от познания, които подпомагат професионалните изяви и утвърждават самочувствието на българите. Този начин на моделиране на сборното книжно тяло увеличава неговата функционалност и произтича от нуждите на обществото, чрез него сборниците участват реално в живота и в комуникационните процеси на Възраждането.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Месецослов** или календар вечный. – Цариград, 1853, с. 68.

² **Кратка** читанка за взаимните училища. – Болград, 1861, с. 31.

³ **Раковски**, Г. С. Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сыну му Асень Второму. – Белград, 1860, с. 81.

⁴ По въпроса вж **Илчев**, Иван. Рекламата през Възраждането. – С., 1995.

⁵ Вж: **Теодоров-Балан**, Александър. Книгописният труд у българите. // *Год.* Соф. университет [за] 1905–1906. 1906, с. 142–208; **Цветанов**, Ценко. Българска библиография: Исторически преглед и съвременно състояние. – С., 1955, с. 40–45; **Правдомирова**, Донка. Българската библиография до Освобождението. – С., 2001.

INFORMATION TEXTS IN THE REFERENCE BOOKS DURING RENAISSANCE – ANSWER OF THE NEW THINKING AND PROBLEMS OF TIME

Zhivka Radeva
Summary

The content of reference books during Renaissance is surprisingly rich and plays important role for their perceiving from the society. The article characterizes the typographic researches of secondary importance with referential and information meaning, which have attitude toward books and support educational, professional and worldly expressions of the modern person from XIX century. It became clear from the made researches that they stay separate from the rest of the content because of their place, font size, font and graphic design. In the same time they give significant volume of knowledge, which strengthen the self-confidence of Bulgarian people. This way of modeling comes from the needs of society and increase functionality of reference books through which they participate in real life and in the communication process of Renaissance.

